

and legal thought of public figures and political groups that took an active part in the activity of the State Center for Ukrainian People's Republic in exile. Decisions, declarations, memorandums, notes, resolutions, appeals, program documents of political parties and other documents, which give an idea of the peculiarities and evolution of the political and legal opinion of the leadership and centers of the State Center for Ukrainian People's Republic in exile, are explored.

The main directions of political and legal thought of public figures and political groups that took an active part in the activities of the State Center for Ukrainian People's Republic in exile were: socialist, liberal-democratic, nationalist and monarchist. In particular, the following main ideas were substantiated and defended: independence of the Ukrainian state, the unity of the Ukrainian lands in the ethnographic boundaries; the continuity of the Ukrainian state and legal tradition and the positioning of the State Center for Ukrainian People's Republic in exile of the modern Ukrainian state successors of the UNR 1917–1919; popular sovereignty («national self-determination»), democracy, parliamentarism, multi-party system, general, equal and direct suffrage, decentralization and broad self-government as the principles of the state system; denial of the dictatorship of the proletariat; recognition of Ukraine by the occupied territory and the Ukrainian SSR by the Russian colony; freedom and comprehensive development of national minorities; the inviolability and observance of the basic rights and freedoms of Ukrainian citizens.

Key words: the State Center for Ukrainian People's Republic in exile, documentary heritage, political parties, Ukrainian National Council, the memorial of legal thought, the declaration of the Ukrainian National Council, ukrainian emigration.

УДК 321 (091), 340 (091), 342.5 (477)

Л. В. ХУДОЯР,
кандидат юридичних наук

КОНЦЕПЦІЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНИХ АКТАХ УСРР–УРСР 1917–1937 РР.

Досліджується становлення та еволюція концепції принципу рівності, закріпленої в конституційних актах УСРР–УРСР 1917–1937 рр. Висвітлюються теоретичні засади концепції та особливості її відображення в нормах Конституцій УСРР 1919 й 1929 рр. та Конституції (Основного Закону) УРСР 1937 р. Розкривається зміст концепції принципу рівності шляхом аналізу розуміння її творцями таких понять як «народовладдя», «народ», «демократія», «диктатура», «права людини і громадянина».

Ключові слова: принцип рівності, конституція УСРР, конституція УРСР, диктатура пролетаріату, тоталітарний режим, права людини і громадянина, рівноправність.

Худояр Л. В. Концепция принципа равенства в конституционных актах УСРР–УССР 1917–1937 гг.

Исследуется становление и эволюция концепции принципа равенства, закреплённой в конституционных актах УСРР–УССР 1917–1937 гг. Освещаются теоретические основы концепции и особенности ее отражения в нормах Конституций УСРР 1919 и 1929 гг. и Конституции (Основного Закона) УССР 1937 г. Раскрывается содержание

концепції принципу рівності путем аналізу розуміння її створителями таких понять як «народовладдя», «народ», «демократія», «диктатура», «права людини і громадянина».

Ключевые слова: принцип рівності, Конституція УСРС, диктатура пролетаріата, тоталітарний режим, права людини і громадянина, рівноправ'я.

Hudoyar L. V. Conception of the principle of equality in the constitutional acts of the Ukrainian SSR in 1917-1937.

The formation and evolution of the conception of the principle of equality enshrined in the constitutional acts of the Ukrainian SSR in 1917-1937 are researched. The theoretical principles of the concept and peculiarities of its reflection in the norms of the Constitutions of the USSR of 1919 and 1929 and of the Constitution (Basic Law) of the USSR in 1937 are highlighted. The principle of equality by analyzing the understanding of its founders of such concepts as «people's power», «people», «democracy», «dictatorship», «human rights and citizen».

Key words: the principle of equality, the constitution of the Ukrainian SSR, the dictatorship of the proletariat, the totalitarian regime, human and civil rights, and equality.

Теоретичним підґрунтям концепції принципу рівності, закріпленої в конституційних актах УСРС–УРСР 1917–1937 рр., було вчення творців комуністичної ідеології, викладене, зокрема, в працях К. Маркса, Ф. Енгельса «Маніфест комуністичної партії», «Класова боротьба у Франції», «Капітал», «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» та у працях В. І. Леніна «Що робити?», «Держава і революція», «Марксизм і національне питання», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Про диктатуру пролетаріату» та ін. Особливість цієї концепції зумовлювалася насамперед тим, що на відміну від прихильників ліберальної ідеології, вони вважали так звані буржуазні конституції фіктивними й не визнавали конституційний принцип рівності людини і громадянина як основний фундаментальний принцип конституційно-правового статусу особи. Зокрема В. І. Ленін вбачав сутність конституції в тому, що основні закони держави загалом і закони, що стосуються виборчого права до представницьких установ, їх компетенції тощо, віддзеркалюють дійсне співвідношення сил у класовій боротьбі. «Фіктивна конституція, коли закон і дійсність розходяться; не фіктивна, коли вони сходяться. Існує різниця між фіктивністю і класовим характером конституції. Конституція є новим поприщем, новою формою класової боротьби, а не абстрактним благом подібно до «законності», правового порядку», «загального блага», ліберальної професури і т. д. . .»¹.

Конституційно-правова думка українських більшовиків 1917–1937 рр., як зазначає О. М. Мироненко, засновувалася на фундаментальному, стрижневому принципі у теоретичній спадщині класичного марксизму-ленінізму – принципі диктатури пролетаріату й у своїй концепції народовладдя обмежували категорію «народ» виключно колом трудящих, поділяючи їх на класи і прошарки – робітників, трудове селянство, солдатів («червоноармійців»), трудову інтелігенцію².

Зокрема, вже в резолюції «Про владу в Україні», прийнятій 11(24) грудня 1917 р. I Всеукраїнським з'їздом Рад (у Харкові) зазначалося: «...влада на території Української республіки належить «виключно Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів; на місцях – повітовим, міським, губер-

ським та обласним Радам, а в центрі – Всеукраїнському з'їздові Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, його Центральному Виконавчому Комітетові й тим органам, які він утворить. Україна оголошується республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів». Також оголошувалися «недійсними всі розпорядження Центральної Ради й Генерального Секретаріату, видані після оприлюднення цієї резолюції, а також всі ті раніше прийняті законодавчі акти УЦР та Генерального Секретаріату, що спрямовані проти інтересів робітників і бідніших селян українських». Також у «Маніфесті до всіх робітників, селян і солдатів України», виданому на другому засіданні ЦВК 14(27) грудня 1917 р. зазначалося, що «Центральна Рада УНР, що її Ради Робітничих та Солдатських депутатів не обирали, задумала обернути Україну в буржуазну республіку й у вигляді національного самовизначення оборонити інтереси капіталістів та урядовців як українських, так і російських, яким робітничо-селянська революція несе остаточну загибель і знищення. З'їзд Рад України вважав за потрібне припинити злочинну політику Центральної Ради, що діяла від імени трудящих мас, взявши на себе всю повноту державної влади в Українській Народній Республіці. Обраному на з'їзді Ц. В. К. було доручено утворити нову владу – робітничо-селянську. Центральна Рада за постановою з'їзду Рад України була позбавлена прав, що їх загарбала: одночасно з цим Центральний Секретаріат Центральної Ради втрачає свої уповноваження. Від цього часу уряд України є Народній Секретаріат, що його призначає Ц.В.К. Всеукраїнської Ради Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів. Хай живе Українська Робітничо-Селянська Республіка! Хай живе влада Рад Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів!»³.

Як справедливо зауважує А. П. Таранов, у передконституційному законодавстві Радянської України (декретах, рішеннях з'їздів Рад) відкрито закріплювалася класова службова роль соціалістичної демократії як демократії виключно для трудящих, тобто відкрито заперечувалася формальна рівність експлуататорів і експлуатованих⁴.

В подальшому ця ж концепція втілювалася у проекті Конституції УСРР 1919 р., який розроблявся спеціальною комісією ЦВК і РНК України. За рішенням III з'їзду КП(б)У за зразок було прийнято Конституцію РСФРР.

В ході обговорення проекту Конституції на III Всеукраїнському з'їзді Рад, який відбувся у березні 1919 р. в Харкові, зав'язалася жорстка дискусія між делегатами з'їзду – більшовиками і представниками інших лівих українських партій (УКП(боротьбисти), УСР, Ліві СР, Бунд, Анархисти, Об'єднані соціалісти та ін.)⁵. Ці партії виступали проти диктатури пролетаріату, нерівноправності за класовою належністю, обмеження демократії та прав значної частини населення України, проти федерації з РСФРР тощо.

Більшовики та їхні прихильники керувалася концептуальними настановами В. І. Леніна, який, зокрема, наголошував, що Радянська конституція є першою конституцією, яка проголосила державною владою – владу трудящих й позбавила прав експлуататорів – противників будівництва нового життя. В цьому головна її відмінність від конституцій інших держав і запорука перемоги над капіталізмом⁶. У практиці більшовицьких урядів, відповідно, до поглядів на це питання В. І. Леніна, поняття «рівність» для трудящих розумілося як зрівнялівка. Зокрема, у своєму виступі перед робітниками він зазначав, що несправед-

ливо, якщо кожний міський робітник отримує більше, ніж середній селянин. Також урівновалися майновий стан й заробітна плата представників різних професій⁷. Відбиралася власність у багатих і передавалася бідним. Свобода зібрань, слова і друку мала існувати лише для трудящих і слугувати їхнім інтересам. Проголошувалася свобода совісті і рівність націй⁸.

Тому, як зазначає А. П. Таранов, з'їзд відхилив усі поправки і пропозиції українських есерів і соціал-демократів, спрямовані проти лєнінських засад Конституції⁹.

Конституція 1919 р. проголошувала, що УСРР є організацією диктатури трудящих і експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства (ст. 1). В сфері будівництва державного життя УСРР закріплює владу за робітничим класом, встановлює право участі в здійсненні державної влади виключно для трудових мас і абсолютноно усуває пануючі класи від такої участі (ст. 3 п. б); скасовує приватну власність (ст. 3, п. а); надає виключне право користуватися політичними правами (свободою усного і друкованого слова, зібрань і союзів) трудовим масам й усуває від користування цими правами пануючі класи і суспільні групи, що примикають до них (ст. 3, п. в); визнає свободу совісті та рівні права трудящих незалежно від расової і національної приналежності (ст.32). Також у ст. 4 Конституції наголошувалося, що УСРР має намір знищити поділ суспільства на класи, національний гніт і національну ворожнечу, але, оскільки інтернаціональне ставилося вище за національне, висловлювалася тверда рішучість увійти до складу Єдиної Міжнародної Соціалістичної Радянської Республіки й спільно боротися за торжество світової комуністичної революції У зв'язку із зазначеними обмеженнями політичних прав за класовою належністю та неблагонадійністю, виборчих прав відповідно до ст. 21 Конституції були позбавлені такі особи: ті, що використовують найману працю та живуть на нетрудові доходи (відсотки з капіталу, прибуток з підприємств та майна; приватні торгівці та торгові й комерційні посередники; монахи та служителі церков і культів; колишні служителі поліції, жандармерій та охоронних відділень та представники царської династії й члени їхніх сімей; душевнохворі та ті, що мають судимість. Натомість у ст. 30 зазначалося, що виходячи із солідарності трудящих усіх націй, УСРР надає всі політичні права українських трудящих іноземцям, які проживають на території Української Республіки з метою трудової діяльності і належать до робітничого класу або до селянства, яке не використовує чужу працю¹⁰.

За невеликий проміжок часу з 1919 до 1929 року в УСРР відбулися суттєві зміни у всіх сферах державного і суспільного життя. Утім, вони не вплинули на зміст концепції принципу рівності, яка була закріплена в Конституції (Основному законі) УСРР 1929 року¹¹. Як зазначав А. П. Таранов, Конституція 1929 р. була побудована на тих же принципах, що й Конституція 1919 року¹².

У тексті Конституції з'явилися деякі новели, зумовлені входження УСРР до складу СРСР відповідно до Договору про утворення СРСР (22 грудня 1922 р.). Зокрема, у ст. 5 зазначалося, що УСРР забезпечує політичні права для трудящих мас, без різниці статі, віри, раси і національності і цілком позбавляє цих прав експлуататорські класи. Громадяни інших соціалістичних радянських республік мають на території Української соціалістичної радянської республіки всі права і виконують всі обов'язки, встановлені для громадян УСРР (ст. 6). Ст. 10,

11, 17, 19 повторювали положення, закріплені у відповідних статті Конституції 1919 р. У ст. 20 проголошувалося, що мови всіх національностей, що живуть на території Української соціалістичної радянської республіки, рівноправні й цілком громадянськи, незалежно від його національності, забезпечується цілковита можливість в його зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ним, у всіх публічних виступах, а також у всьому громадянському житті вживання рідної мови. Ст. 66 Конституції визначала перелік осіб, що наділялися виборчими правами: «всі особи, що добувають засоби до життя виробничою і суспільно-корисною працею, а також особи, що ведуть хатне господарство, яке забезпечує першим можливість продукційно працювати; червоноармійці та червонофлотці Робітничо-селянської червоної армії та фльоти; громадяни, що належать до категорій, зазначених в п.п. «а» і «б» цього артикулу, що будь в якій мірі втратили працездатність». У ст. 67 містився перелік осіб, позбавлених виборчих прав: «а) особи, що вживають найману працю з метою отримання прибутку; б) особи, що живуть з нетрудового прибутку, а саме: відсотків з капіталу, прибутку з підприємств, надходжень з майна і т. ін.; в) приватні крамарі, торговельні і комерційні посередники; г) духівництво, служники релігійних культів всіх вірувань і сект, якщо це заняття є їхньою професією, та ченці; г) службовці і агенти колишньої поліції, окремого корпусу жандармів і охоронних відділків, члени дому, що царював в Росії, особи, що керували діяльністю поліції, жандармерії і карних органів; д) особи, що їх визнано встановленим порядком душевнохворими; е) позбавлені прав судовим вироком. У ст. 68 зазначалося: «Точне встановлення категорій громадян, позбавлених виборчих прав, провадить Всеукраїнський центральний виконавчий комітет».

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки була затверджена Надзвичайним XIV Українським З'їздом Рад 30 січня 1937 р. й отримала назву «сталінської конституції»¹³. Норми цієї конституції формально розширювали обсяг прав громадян і закріплювали їхню рівноправність, але, через реалізацію «культу особи Сталіна» та масові репресії, мали переважно декларативний характер. Зокрема, у ст. 121 проголошувалося, що жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. Можливість здійснення цих прав жінок забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіту, державною охороною інтересів матері й дитини, наданням жінці при вагітності відпусток з збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків. Ст. 122 проголошувала, що рівноправність громадян УРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом. Пряме чи посереднє обмеження прав або, навпаки, встановлення прямих чи посередніх переваг громадян залежно від їх расової і національної належності, так само як усяка проповідь расової або національної винятковості, або ненависті і зневаги – караються законом.

Разом з тим, положення Конституції містили приховані, на перший погляд, обмеження прав громадян, які порушували принцип рівноправності. Зокрема, у ст. 125 зазначалося, що «у відповідності з інтересами трудящих і з метою

розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам УРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні і наукові товариства, а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу й інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних». Тобто офіційно закріплювалася однопартійна система. Заперечень делегатів Надзвичайного з'їзду у процесі прийняття Конституції ця норма не викликала, оскільки фактично інші політичні партії на цей час припинили своє існування, а їхні члени були переважно знищені сталінським режимом.

Формально принцип рівності закріплювався й у нормах виборчого права. Зокрема, у ст. 135 зазначалося, що вибори депутатів є рівними: кожний громадянин має один голос; всі громадяни беруть участь у виборах на рівних засадах. У ст. 134 зазначалося, що вибори депутатів є загальними: всі громадяни УРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної належності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану та минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав. Утім, розмах політичних репресій і кількість засуджених судом з позбавленням виборчих прав свідчать про фактичне усунення політичних опонентів і противників існуючого політичного режиму з виборчого процесу.

Зокрема, як зазначає І. Б. Усенко, сталінський режим характеризувався створенням партійно-державної номенклатури, своєрідного, за висловом Сталіна, «ордена мечоносців» всередині країни; деспотизмом та свавіллям «вождя», який фактично стояв над партією і державою; патерналістською політикою у сфері соціального захисту населення, коли всі права, свободи і пільги населення гарантувалися як надані («даровані») «мудрими правителями держави»; розквітом великодержавницьких шовіністичних тенденцій у національно-державному будівництві, придушенням національної свідомості, огульними звинуваченнями і депортаціями цілих народів; зневажливим ставленням до людського життя і природних прав людини і громадянина, свідомим використанням масових репресій і штучних голодоморів як основних засобів внутрішньої політики тощо¹⁴. За таких умов концепція рівності, задекларована в Конституції 1937 р. реалізуватися не могла.

Таким чином, більшовицький уряд України в конституційних актах 1917–1929 рр. відкинув ліберально-демократичні концепції рівності, які набули поширення в конституційному праві XIX – початку XX ст., і закріпив абсолютно нову концепцію рівності, яка передбачала рівну в юридичному розумінні міру прав і обов'язків та однаковий для всіх простір соціальної свободи тільки для трудящих. Вона базувалася на таких ідеях: влада трудящих – диктатура пролетаріату, демократія виключно для трудящих, існування основних (прав людини – суч.) та громадянських прав та свобод тільки для трудящих. Фактично принцип рівності для трудящих був підмінений зрівнялівкою. Ця концепція цілковито втілювала настанови В. Леніна та його бачення змісту принципу рівності. Тому участь більшовицького керівництва України та фахівців правоз-

навців цих років в розробленні концепції принципу рівності, закріпленому в Конституціях УСРР 1919 і 1929 рр. вбачається суто формальною. В Конституції УРСР 1937 р. лише декларувався принцип рівності громадян УРСР, який в умовах існування сталінського тоталітарного режиму втілюється в життя не зміг, оскільки принцип рівності виключає будь-які переваги, прерогативи, привілеї учасників правовідносин.

1. *Ленин В. И.* Как социалисты-революционеры подводят итоги революции и как революция подвела итоги социалистам-революционерам // ПСС. Т. 17. Издание пятое. Москва: Издательство Политической литературы, 1968. С. 345–346. 2. *Мируненко О. М.* Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект. Монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 211. 3. *Літопис революції* (Харків). 1927. № 5–6. С. 1–IV. 4. *Таранов А. П.* Конституція Української РСР та її історичний розвиток // Вибрані праці. До 100-річчя від дня народження / Відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. думка, 2012. С. 51. 5. ЦДАВО, Ф. 1, оп. 1, спр. 8, арк. 35. 6. *Ленин В. И.* Речь на митинге в Хамовническом районе 26 июля 1918 г. // ПСС. Т. 36. Москва: Изд-во политической литературы, 1969. С. 534. 7. *Ленин В. И.* Доклад Совета Народных Комиссаров 5 июля 1916 г. V Всероссийскому съезду Советов рабочих, крестьянских, солдатских и красноармейских депутатов, открывшемуся 4(10) июля 1918 року // ПСС. Т. 36. Москва: Изд-во политической литературы, 1969. С. 508–512. 8. *Ленин В. И.* Речь на митинге в Пресненском районе 26 июля 1918 г. // ПСС. Т. 36. Москва: Изд-во политической литературы, 1969. С. 535–С. 536. 9. *Таранов А. П.* Указ. соч. С. 53–54. 10. *Конституція Української Соціалістическої Советської Республіки*, ухвалення Всеукраїнським съездом Советов 10 марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраїнським Центральным Исполнительным Комитетом 14 марта 1919 года. // Конституційні акти України: 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. С. 226–227, 230–231. 11. *Конституція* (Основний закон) УСРР, прийнята 15 травня 1929 р. XI Всеукраїнським з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1929. № 14. С. 513–532. 12. *Таранов А. П.* Указ. соч. С. 61. 13. *Конституція* (Основний закон) УРСР // Конституції і конституційні акти України: Історія і сучасність. Упорядн. І. О. Кресіна, відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 80–100. 14. *Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941 рр.)*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 10–11.

Hudoyar L. V. Conception of the principle of equality in the constitutional acts of the Ukrainian SSR in 1917-1937.

The formation and evolution of the conception of the principle of equality enshrined in the constitutional acts of the Ukrainian SSR in 1917–1937 are researched. The theoretical principles of the concept and peculiarities of its reflection in the norms of the Constitution of the USSR of 1919 and 1929 and of the Constitution (Basic Law) of the USSR in 1937 are highlighted. The principle of equality by analyzing the understanding of its founders of such concepts as «people's power», «people», «democracy», «dictatorship», «human rights and citizen».

The Bolshevik government of Ukraine in the constitutional acts of 1917–1929 rejected the liberal-democratic conceptions of equality, which became widespread in the constitutional law of the nineteenth and early twentieth centuries, and consolidated an entirely new concept of equality, which provided for an equal legal sense of the level of rights and responsibilities and

the same for all the space of social freedom only for the working people. It was based on such ideas: the power of the workers – the dictatorship of the proletariat, democracy exclusively for the working people, the existence of the basic (human rights - now.) and civil rights and freedoms only for the working people. In fact, the principle of equality for the working people was replaced equalization by equilibrium. This concept fully embodies the teachings of V. Lenin and his vision of the content of the principle of equality. Therefore, the participation of the Bolshevik leadership of Ukraine and specialists of lawyers of these years in the development of the concept of the principle of equality, enshrined in the Constitution, 1919, 1929 is seen as purely formal. In the 1937 Constitution of the Ukrainian SSR, the principle of equality of citizens of the Ukrainian SSR was declared only in the conditions of the existence of the Stalinist totalitarian regime impossible to implement, since the principle of equality excludes any advantages, prerogatives, privileges of the participants of the legal relations.

Key words: *the principle of equality, the constitution of the Ukrainian SSR, the dictatorship of the proletariat, the totalitarian regime, human and civil rights, and equality.*